

LA TOPONÍMIA DELS ESPAIS IMAGINARIS

Antoni Picazo Muntaner
Universitat de les Illes Balears

1. Introducció

No és la nostra intenció desenvolupar un discurs sobre la percepció i l'espai, però sí que considerem fonamental anotar algunes reflexions que diferents autors han realitzat sobre aquests aspectes. Això és primordial per poder comprendre, d'una manera més precisa, què van ser i per què es van donar els anomenats «espais imaginaris». No cal sols entendre la dinàmica de gestació de les geografies fantàstiques, sinó que també cal preguntar-se com va ser possible que després de les diferents exploracions per cercar-les no només no van finir i desaparèixer de tots els mapes, sinó que es van incrementar notablement en tots i cadascun dels nous mons que l'Europeu va anar incorporant a la seva «*imago mundi*».

En certa forma la percepció és un procés psicològic de la interpretació del món, del propi coneixement directe i, per tant, del món interior de les persones, de la cultura de l'individu. La imatge del món és la imatge totalment subjectiva que l'home té del món i, amb això, de les seves pròpies esperances. I d'entre totes aquestes esperances la que més pes va tenir al llarg de la història va ser la possibilitat d'una riquesa immediata, ràpida. Tota persona estableix, inconscientment, un marc general d'interpretació de la realitat, de la seva pròpia realitat. D'aquí també que «l'altre» adquireixi sempre, i en tots els casos, elements de proximitat a un mateix, però també comporta una càrrega de factors exòtics que cal tenir en compte. I tot això es complica enormement quan aquestes esperances i il·lusions són representades en la cartografia. Percebre un espai en un mapa necessita, a més, un aprenentatge. Aquesta veritable «particularitat» possibilita que l'individu generi el seu «propi escenari» d'acord amb les seves condicions culturals i econòmiques. Aquesta subjectivitat, i la col·laboració en la transmissió de les dades, permeten el tractament de la informació i la ulterior elaboració de mapes. Per tant, qualsevol intervenció, qualsevol composició abstracta de la pròpia realitat comporta una elecció, és a dir, una construcció subjectiva de la mateixa realitat que es realitza sobre uns desitjos, sobre una meta concreta. Per això, els mapes han de presentar una sèrie de factors perquè tinguin unes bones qualitats: la precisió de la informació que proporcionen; la correcta expressió per valorar adequadament les informacions; la llegibilitat de la informació facilitada; la claredat i l'eficàcia per assolir els objectius proposats. Això explica, en certa manera, com es van mantenir aquests «espais imaginaris». En aparèixer en la cartografia estaven més enllà de qualsevol dubte. Eren la realitat mateixa.

Alguns postulats teòrics, filosòfics i psicològics estudien aquesta visió de la realitat i hi penetren. Per Bined (1902) el raonament no deixa de ser un variat i complex conjunt d'imatges. Segons això, per poder entendre els nous descobriments es podrien «visualitzar» en forma de mapa. I en certa manera això va ser el que va fer Isabel la Catòlica. Efectivament, quan els germans Pinzón van informar d'alguns descobriments mar enllà, la reina els va demanar que no li enviassin escrits, que li «dibuixassin un mapa». Per Lukács (1982) idea i imatge són elements indissolubles que possibiliten el coneixement, o el que és el mateix, segons Leland Swenson (1991), seguint les tesis de la Gestalt, aprendre és una qüestió de «veure». En aquesta línia trobam aquella instrucció de la reina catòlica, només «veure» en un mapa ens permet «comprendre» l'espai. Dancy (1978) per la seva banda ho va explicar d'una altra manera: tot «coneixement» parteix dels nostres estats sensorials. Per Harley (2005), en canvi, els mapes són pur coneixement, un saber que comporta un ús que va possibilitar l'acaparament del poder. Així doncs, amb el temps els mapes es van convertir en una eina política però també en un discurs intel·lectual. Per comprendre l'auge de la cartografia a Europa al llarg de la Primera Edat Global (1400-1800) cal tenir present els condicionants abans explicats, les formes psicològiques, filosòfiques i de coneixement que comporta la percepció espacial.

A mesura que el 1400 anava quedant enrere, la nova cartografia que s'anava elaborant ja presentava un espai transformat, en mutació constant i permanent. La Mediterrània deixava de ser el centre per antonomàsia de l'Europeu, i del món imaginat que tenia, i apareixien llocs i continents llunyans. En certa forma, i per la seva pròpia naturalesa, el comerç és espai. A més, la distribució de l'activitat econòmica en el territori condiciona el mateix comerç al llarg dels països, ja que les diferents àrees —o més ben dit, places— es van especialitzant tant en productes com en la concentració de determinades activitats que generen grans beneficis.

L'acte de «crear» una cartografia que representi una determinada imatge del món requereix un dels factors essencials en la producció: canals d'informació, a part de la capacitat tècnica de la mateixa elaboració (Board i Taylor, 1977). Un d'aquests canals de transmissió van ser els viatges que es van efectuar a aquests paratges.

Viatges que van facilitar aquest traspàs de dades mitjançant la comunicació oral de manera directa, o bé a través de la redacció de diaris i llibres. En aquest aspecte van ser moltes les obres que van influir en la producció cartogràfica del moment, des de viatges apòcrifs com el de Mandeville a veritables itineraris comercials, com el de Benjamí de Tudela o el de Francesco Pegalotti. Un altre dels aspectes a tenir en compte, especialment en les primeres dècades del segle XVI, són les cartes. La correspondència va ser un dels factors que més informació varen proporcionar i, a més, d'una forma definitiva, perquè entre emissor i receptor hi havia un vincle que no es donava en obres impreses (Acosta, 1989; Holub, 1998; Machor i Goldstein, 2000): la confiança entre els actors. Sobre aquesta mateixa confiança es va elaborar una percepció del món extraeuropeu molt més fidedigna, molt més elaborada. Això va ser completat, lògicament, amb la informació que s'anava acumulant dels primers viatges ultramarins que tant pilots com mariners anaven aportant, lentament però imparabile.

Anàlitzar les arrels i els factors que van sorgir de la Primera Edat Global significa, en definitiva, aprofundir en l'estudi del desenvolupament del capitalisme, encara que en una dimensió molt més àmplia. De fet, molts teòrics han examinat amb deteniment aquesta temàtica, fins i tot una gran quantitat d'obres d'escoles historiogràfiques, en molts casos divergents, van sortir al mercat pronunciant-se sobre aquesta mateixa qüestió. Pel que fa al concepte d'història global, creiem que la qüestió va ser molt ben explicada per Mazlish (1998) i el que va definir com a «factores de globalització». És a dir, el camí traçat en el passat que ens va conduir a la mundialització de l'economia. I en aquest sentit els «espais imaginaris» van tenir un efecte innegable, atès que es van convertir en pols d'atracció que van imprimir a l'expansió ultramarina una velocitat, uns «tempus», tremendament accelerats.

2. Geografies fantàstiques i espais imaginaris

Les geografies fantàstiques van marcar el ritme, la forma i la fórmula d'ocupació de nous territoris mitjançant esclats de «passió» o de «febre». Aquests deliris, que van acabar en expedicions d'investigació, van impregnar les il·lusions de totes les capes socials, tant d'Europa com d'Amèrica, al llarg de més de tres segles i van possibilitar el coneixement geogràfic i la posterior colonització i explotació de les noves terres descobertes. Amplis territoris d'Amèrica, però també del Pacífic (el nou oceà descobert), d'Àsia, d'Àfrica i de l'Índic es van anar incorporant a la mentalitat «cobdiciosa» de l'europeu. Alhora que la ciència es perfeccionava, i el món s'anava percebent amb tota la seva amplitud, va augmentar la necessitat d'entendre les noves terres que sorgien a l'horitzó europeu.

El nou continent i el nou oceà es van explicar des de la interrelació de tres factors culturals, a saber: l'imaginari col·lectiu medieval (que recordem que arrossegava molt del llegat clàssic); els passatges dels llibres de cavalleries (potser un dels aspectes que més van influir en la toponímia dels nous territoris); i la història bíblica. A més, les llegendes van créixer després de la conquesta d'imperis enigmàtics com l'asteca o l'inca, especialment arran de la gran quantitat d'or que van aportar a la corona hispana. Tots aquests factors es van combinar d'una forma molt particular. A la referida barreja s'han d'afegir les invencions dels conqueridors i exploradors. El resultat immediat va ser l'elaboració d'una geografia privilegiada que anomenem «espais imaginaris». Aquesta imatge es va fer ràpidament comuna a tot Europa, mentre els monstres de l'oceà desapareixien com a formes mítiques i l'anomenat mar Tenebrós es transmutava en oceà de l'Esperança, en el camí cap a la riquesa. No hem d'oblidar que en aquella època els llibres i diaris de viatges eren devorats per un gran públic —especialment cortesà— que assumia ràpidament el que llegia, sense qüestionar-ho, com si l'esperit crític s'hagués diluït en la fantasia.

Com a «espais imaginaris» entenem, doncs, els espais basats en llegendes com ara la Quivira (Hackett, 1999), les Set Ciutats de Cíbola, l'estret d'Anian (Marineli, 1917; Novo Colson, 1882), la font de l'Eterna Joventut, l'illa d'Ofir, el llac d'Or, el Gran Teguayo, etc., els quals van ser assimilats com a reals i representats en la cartografia. Cal explicar que totes aquestes corografies il·lusòries no van ser situades sempre en un mateix lloc, sinó al contrari, van presentar una gran mobilitat. El desig va possibilitar que després de realitzar diverses expedicions a la recerca de cadascuna, i després de no trobar aquells químics llocs, no només no desapareguessin, sinó que la llegenda es reforçàs, i sempre es va traslladar «més al nord», sobre la «*terra incognita*». Mites que van ser acceptats i representats pels més famosos geògrafs (Mercator, Ortelius, Hansonius, etc.), que els van tenir molt en compte a l'hora d'elaborar els seus atles, entrant en un procés lògic que anomenem «concreció de la fantasia». Mercator al seu atlas *Theatro Orbis Terrarum*, de 1579, va recollir espais imaginaris; de fet, no trobem estrany que entre les seves fonts utilitzés els discursos d'alguns protagonistes, com ara Frater Marcus Nizzensis. És a dir, alguns cartògrafs, basats en els cronistes d'Índies, els relats de viatges i les expectatives colonitzadores de les diferents corones europees, van assumir els mites com quelcom real. Però encara que fossin conscients que els seus mapes presentaven grans errors, com pot ser el cas d'Alonso de Santa Cruz, autor de *l'Isario*, mai no van dubtar a acceptar com a verídics aquests llocs. Una segona generació va prendre com a model les obres dels seus mestres i va repetir els mateixos errors, reproduint en les noves cartes aquelles irrealitats. Les fantasies geogràfiques no van ser només

patrimoni dels cosmògrafs de l'època, també van ser presa d'aquells somnis els soldats de la frontera i una gamma de personatges de totes les classes socials, de conqueridors a virreis, de missioners a bisbes. Entre ells destaquen figures que tenen un gran pes en la història d'Amèrica com ara Cortés, Toribio de Benavente, el pare Silva, el virrei Mendoza. Fins i tot els interessos geopolítics i econòmics de les principals potències europees (França, Anglaterra, Holanda...) o de la gran banca alemanya (Welser) es van veure afectats pel fenomen mític, i van impulsar expedicions no només de recerca de tals llocs, sinó de conquesta. Per la seva banda, els historiadors d'Índies van tenir un pes indiscutible en la percepció i també en la forja d'aquest Nou Món de fauna. Aquest coneixement potenciat pels cronistes no va ser un fet analític, les circumstàncies de l'època no ho permetien, sinó descriptiu. No obstant això, i malgrat tots els seus errors, els historiadors primitius van tenir realment consciència de ser en un Nou Món, on «tot era possible». Idea que van reflectir en dues fases. A la primera, analògica, van equiparar tot el que veien amb el que coneixien. En aquesta etapa no trobem explicacions, sinó comparacions entre l'espai americà —que calia conquerir i colonitzar— i l'espai europeu. D'aquí que algunes d'aquestes descripcions, quan van ser traslladades a imatges, provoquessin una alteració de la realitat molt important. Posem l'exemple de la descripció d'alguna fauna. Els primers exploradors del gran nord descriuen uns animals «meitat toro i meitat camell». Aquesta «imatge» que va proporcionar la descripció va ser dibuixada als nous manuals i generà un desconcert terrible, perquè el lector es va trobar davant un animal veritablement impossible. Posteriorment es va dibuixar la mateixa realitat, i la seva representació va ser més intel·ligible per a l'europeu. L'animal en qüestió era un bisó.

La segona fase, aquesta ja lògica, va suposar l'assimilació d'allò altre com un element únic. És a dir, en un moment donat hom va ser conscient que determinats paisatges, gent, flora, fauna, etc., no podien ser explicats utilitzant únicament les comparacions prèvies d'un principi. Una clara demostració del que hem afirmat el trobem en Juan López de Velasco, el qual, el 1577, va redactar les *Instrucciones* que s'havien de seguir per descriure noves regions. Aquesta normativa facilitaria l'obtenció de dades per a la posterior colonització. Hi destaquem l'obligatorietat de detallar els aspectes següents: la toponímia i el seu corresponent significat, la descripció de la regió, la població, la situació cartogràfica, els idiomes, el tipus de governació, lleis i poders, la descripció física del paisatge, la flora, la fauna, la mineria, la forma de les ciutats i dels edificis, el tipus de costa, la localització i la descripció de badies, rius, etc. Com es pot veure, tot un seguit d'informació bàsica per entendre i conèixer l'espai. Així doncs, a mesura que s'anaven investigant nous territoris, els mites van anar incrementant-se. Si en la dècada de 1540 les tres grans llegendes eren les Set Ciutats de Cibola, l'estret d'Anian i la font de la Joventut, un segle després, cap a 1640, aquestes ja s'havien incrementat amb la Quivira, el llac d'Or, la ciutat del Rey Coronado, el Gran Teguayo, Sierra Azul (Espinosa, 1934)... Sens dubte el descobriment de nous espais, de nous territoris, va imprimir una forta interrelació entre la percepció i la memòria, fet que va possibilitar que l'«imaginat» transformés el paisatge real percebut, que no havia de ser necessàriament com era, sinó com es volia que fos. Un exemple clar el trobem en el periple de fra Marc de Niça (Undreiner, 1947), que a la llunyania va poder albirar —en ple desert de Nou Mèxic— les mítiques Set Ciutats de Cibola. Molts d'aquells redactors i cronistes van estar tremendament afectats pels seus interessos i esperances. La creença en el mite, en la llegenda, va ser de tal envergadura que la percepció d'aquell que redactava el memorial de viatge o elaborava el mapa no només estava greument contaminada, sinó que va ser el que més va impulsar totes les quimeres. No seria fins a les expedicions que es van realitzar a partir de la segona meitat del segle XVIII (Cook, Pérez, Malaspina...), fruit de grans interessos logístics i estratègics de les potències marítimes de l'època, que es posaria fi a la ficcionalització de la geografia.

3. La fase atlàntica: toponímia i forma

Al llarg de l'edat mitjana tant el Bàltic com la Mediterrània van ser els mars de navegació i comerç per excel·lència de l'home europeu. Si bé l'Atlàntic també va conèixer, sens dubte, la navegació de cabotatge, rares eren les naus que gosaven introduir-se més enllà a la recerca de les aigües estranyes en aquest oceà conegut com a Tenebrós. Així doncs, una vegada que el Mediterrani va ser àmpliament assumit, tant pels navegants com pels mercaders i cartògrafs, les llegendes i els mites van haver de traslladar-se a altres zones ignotes, misterioses. I en aquesta etapa l'Atlàntic va ser el lloc ideal. No seria fins als grans debats geogràfics realitzats en la Florència dels Medici (Goldstein, 1965), a mitjan segle XV, que la percepció mutaria d'una manera insospitada fins ara. A part de la ferotge crítica que va rebre la física aristotèlica, que es va resistir a morir i a desaparèixer, van aparèixer noves idees que possibilitarien l'exploració atlàntica: els mars no eren zones incomprensibles, sinó vies de comunicació i comerç. No obstant això, la influència de la narració, dels diaris de viatge i encara de la literatura (sigui sacra o profana) va tenir un pes molt important per a l'elaboració cartogràfica. Entre els més propers, sens dubte l'atles català de Cresques és un dels exemples més típics. Cresques va recollir no sols els principals ports de contractació dels diferents espais comercials (Mediterrani, mar Roig, Índic...) sinó que també va incorporar en les seves descripcions algunes de les referències absolutament quimèriques de diaris de viatge apòcrifs. Però també la literatura sacra, el dogma religiós, va imperar en la seva pròpia visió de l'espai (cas del pas del mar Roig per Moisès, o la mateixa

ubicació del paradís terrenal) (Brugnoli, 1990). En Cresques, i en els altres cartògrafs de l'edat mitjana, no només trobem una representació gràfica de l'impossible (unicorns, nans que combaten amb grues, dimonis...), sinó que es va imposar una gran mobilitat al mite i a la llegenda, atès que, en dominar completament l'espai mediterrani, els van situar a l'Atlàntic, l'última gran frontera d'aquells moments, però no l'única. Mites com ara l'illa de les Amazones, l'illa de Brasil o les Set Ciutats van marcar les aigües atlàntiques. En desconèixer la seva ubicació real, i encara el recorregut de les costes, aquestes quimeres es van veure afectades primer per una mutació contínua de la ubicació, fins que al final es van recol·locar en espais més llunyans (primer Amèrica, després el Pacífic), també pel desconeixement real de la costa, de la seva pròpia realitat. D'aquí que en la majoria dels casos aquests cartògrafs els dibuixessin amb formes geomètriques més o menys perfectes, recollint la diferent toponímia d'aquests paratges. És l'exemple de l'illa del Brasil, situada en diferents mapes medievals, però també recollida per Mercator i Ortelius, que la situaven al sud-oest d'Irlanda. Com que no havia estat reconeguda per cap humà, la van dibuixar amb forma circular; Cresques duplicà els cercles; altres, en canvi, li van atorgar forma de mitja lluna. Pizigano, el 1424, no només va dibuixar la circular «Braçir», sinó que va incorporar en forma rectangular la mítica «Antilia», amb les seves set ciutats, i la no menys irreal «illa dels dimonis», que el cartògraf anomena «ínsula satanazes», també de forma rectangular (Vigneras, 1976).

Per sintetitzar breument la toponímia atlàntica de les illes quimèriques, ens centrarem en tres de les més famoses, que van aparèixer en mapes fins ben entrat el segle XVIII: l'illa del Brasil, de Sant Brandà i Antilia.

Cresques ja va situar la imaginària «ínsula de Brazil» a l'oest d'Irlanda. En aquest cas va dibuixar un doble cercle amb nou punts a l'interior. Encara que el més cridaner és que va situar una altra «ínsula de Brazil» a l'oest del cap de São Vicente. S'iniciava una etapa d'auge de les illes fantàstiques en la cartografia que arribaria fins a final del segle XVIII. En gairebé la majoria dels casos l'illa es va cartografiar amb una forma el·lipsoide, en altres casos, especialment a partir del segle XVI, la van desdoblant en dues illes separades per un petit canal. En ple segle XVI, quan l'Atlàntic va conèixer l'esplendor de la carrera d'Índies, van ser molts els cartògrafs que la van situar en sengles paratges. Per a molts cartògrafs se situava al nord-oest d'Irlanda (Pierre Desceliers, 1553; Matheus Prunes, 1553; Gutiérrez, 1562; Abraham Ortelius, 1570; Munster, 1588; Mercator, 1595; Giovanni Magini, 1597...). Ja al segle XVII, a l'atles de Hendrich Doncker, de 1659, també apareix a l'oest d'Irlanda l'illa de «Brasil», i Gerrit van Schagen la va situar en la mateixa situació i amb la mateixa toponímia a principi del segle XVIII. Pel que fa als topònims de l'illa, en la majoria dels casos la denominen «Brasil», tot i que també hi va haver cartògrafs que van canviar lleument aquest topònim o bé en van adaptar a la seva pròpia llengua (Braçir, Brazille...).

Un altre dels casos de llegendes que tant van abundar a l'Atlàntic va ser la quimèrica illa de Sant Brandà. La mitologia atribueix una navegació mítica per l'Atlàntic de sant Brandà i alguns monjos que el van acompanyar a la recerca, com sempre, del paradís terrenal, i, si bé no el van localitzar, sí que van trobar en el seu periple màgiques illes on tot l'imaginable es trastocava en pura realitat, a part d'aventures amb monstres marins, que no podien faltar al mar encara en aquells dies Tenebrós. La llegenda va ser recollida aviat per Dulcert en els inicis del segle XIV. D'aquest mite posteriorment va néixer la modificació canària de San Borondón. En aquest cas, Delisle el 1707 va situar l'illa a l'oest de l'illa de Hierro, amb forma d'el·lipse i amb una llegenda que afirmava que «en aquest paratge alguns autors situen la fabulosa illa de San Borondón». En la majoria dels casos l'illa se situa a l'oest de les Canàries, si bé trobem un autor, Magini, que el 1597 la va situar a l'oest d'Irlanda, més enllà fins i tot que la mateixa illa de Brasil.

Els espais imaginaris van aparèixer aviat a l'horitzó dels conqueridors. Un dels que van aixecar més expectatives va ser el de les Set Ciutats. Segons la llegenda portuguesa, quan els musulmans van conquerir la península Ibèrica, set bisbes van fugir i es van embarcar cap a l'oest, i arribaren a una illa, anomenada Antilia, on van fundar set grans i riques urbs. Sobre aquest relat es va originar el mite de les Set Ciutats, recollit per il·lustres cosmògrafs, com ara Pedro de Medina en la seva obra *Grandeza de España*, editada a Sevilla el 1549. Bartolomé de las Casas a la seva *Historia de Indias* també va participar de la tesi de l'oceà mític. Las Casas va explicar que sant Anselm havia parlat d'una illa de felicitat i suavitat, que es deia la Perduda, i una altra anomenada Antilia. Andrea Bianco el 1448 va dibuixar Antilia utilitzant una forma rectangular, igual que Bartolomeo Pareto el 1455. Ruysch el 1507 també va emprar aquesta mateixa forma geomètrica, però va ampliar notablement la informació en redactar la llegenda del poblament que dugueren a terme els catòlics que van fugir de la conquesta musulmana d'Espanya, situant-la entre La Española, acabada de descobrir, i les Açores. Cal destacar l'obra de Graciusus Benincasa, que el 1482 no sols va dibuixar l'illa amb la seva forma clàssica (rectangle) sinó que, a més, va posar el nom de les Set Ciutats (Aira, Antuab, Ansalli, Ansesseli, Ansodi, Ansolli i Con). Com en el cas anterior de l'illa de Brasil, el topònim Antilia ha estat utilitzat i adaptat en diversos idiomes; si bé de forma comuna es va adoptar el nom Antilia, també és cert que es va transmutar en el castellà Isla de las Siete Ciudades o en el portuguès Ilha das Sete Ciudades. Behaim el 1492 també la va situar al sud-oest del cap Verd.

D'aquesta manera a final de l'edat mitjana la percepció que l'home europeu va tenir de l'Atlàntic es va moure en dues grans línies. D'una banda, va ser el mar per antonomàsia del perill, «tenebrós», on els vaixells desapareixien sense deixar rastre i els monstres marins devoraven les naus i tripulacions; de l'altra, es va transmutar en el mar de l'esperança, qualsevol expedició per desgavellada que semblés podria tenir un cop de sort i arribar a una d'aquestes illes fantàstiques on la riquesa ràpida canviaria per complet el destí de capitans i mariners. I, en certa manera, el viatge de Colom s'emmarca en aquesta doble visió: les sensacions que tenia la tripulació i l'esperança de l'Almirall a trobar l'ignot.

4. Geografies fantàstiques al Nou Món

«Terra nova i cel nou». El descobriment i la conquesta d'estranyes imperis, que ningú no s'havia imaginat mai i que fins i tot superaven amb escreix totes les històries que apareixien en els tan llegits llibres de cavalleries, van impulsar nous desitjos i inquietuds. L'última frontera va avançar juntament amb els homes. Algunes de les illes fantàstiques de l'Atlàntic van desaparèixer o, millor dit, es van traslladar a les noves terres continentals, on no només es van mantenir, sinó que es van incrementar en nombre d'una forma molt considerable. Immediatament van aparèixer noves quimeres, tant al nord com al sud. A l'Amèrica meridional ciutats d'or i riquesa com El Dorado o el Meta van imposar expedicions d'aventurers, grans firmes financeres, bancs i fins i tot potències estrangeres. Al septentrió llocs com les Set Ciutats, Quivira, la llacuna d'Or, la ciutat del Rey Coronado, Tolm, l'estret d'Anian, la font de l'Eterna Joventut, Califòrnia..., van marcar per complet les obres cartogràfiques de tres centúries.

És impossible analitzar, en un espai breu, l'evolució, la recerca i l'empremta que els espais imaginaris van deixar a la cartografia. No obstant això, sintetitzarem breument alguns espais dels que, a priori, considerem més representatius, situats majoritàriament a Amèrica del Nord. Potser el primer que va aconseguir un impacte en la població i en els nous colons de l'Amèrica hispana és el mite de les Set Ciutats de Cíbola, que va sorgir arran del viatge exploratori, més enllà del riu Bravo del Nord, de fra Marc de Niça, acompanyat d'un esclau africà, Estebanico, el qual els indis van matar perquè, segons alguns cronistes, van considerar desgavellat que digués que venia d'una terra d'homes blancs sent negre. Niça va explicar que al nord hi havia tres grans regnes: el de Marata, el d'Acús (possiblement fos la ciutat fortificada d'Acoma) i el de Totontec. També va afegir que a trenta dies de camí es trobava la gran ciutat de Cíbola, la més emblemàtica de les Set Ciutats. Marc de Niça, en la seva *Relación*, va expressar el nom de dues d'aquestes set ciutats: Cíbola i Ahacus, la qual va diferenciar d'Acús: «el Señor destas siete Ciudades vive en una dellas que se llama Ahacus, y en las otras tiene puestas personas que mandan por el [...] Ahacus, con aspiración, es una de las siete Ciudades, la más principal, y sin aspiración Acús, es reino y provincia por sí». Sobre Cíbola va afegir que «la población es mayor que la cibdad de México [...] me dijeron que Totontec es mucho mayor y mejor que todas las siete Ciudades y que se de tantas casas y gentes que no tiene cuento», al mateix temps va explicitar la gran quantitat d'or que hi havia.

Les informacions aportades per Marc de Niça van alterar profundament la vida quotidiana de Mèxic, i generaren una bogeria col·lectiva fins al punt que el virrei va témer per la despoblació de tot Nova Espanya; afirmava que: «Estaba la tierra tan alterada con la nueva quel frayle abia traydo de las Siete Ciudades, que ya no se trataba otra cosa [...] porque dezia [...] que era la ciudad de Cíbola tan grande que cabrían dos Sebillas en ella y más; y las otras poco menos [...] que aparecieron por todos por despoblar México e irse allá...». Al poc temps, novembre de 1539, les autoritats, amb l'aval de la Corona, van enviar una expedició comandada per Francisco Vázquez de Coronado, jornada que va ser narrada per Bernal Díaz del Castillo (1584), que, amb els peus a terra, va confirmar el que es temia: «y como bieron el primer pueblo, que fué Cíbola, fueron tantas las maldiciones que algunos hecharon á fray Marcos cuales Dios no permitia le comprendan». Després del descens del desert de Nou Mèxic, es van enviar grups per explorar la zona, i en el que avui s'anomena Llano Estacado, el natiu denominat Turco va iniciar el relat sobre el fantàstic país de Quivira, afirmant que se situava més al nord-est, que era summament ric, que els carrers estaven empedrats d'or i plata i «els peixos eren com cavalls». Acabava de néixer un altre espai imaginari llegendari: la Quivira.

Tant va ser l'impacte d'aquests naixents mites que Tommaso Porcacchi explica que Amèrica estava dividida en dues parts, Perú i Nova Espanya. A aquesta última la va subdividir en regions, entre les quals, «Civola, Quivira, che confirma con parte dell'Asia verso Ponente...». La paradoxa de la «realitat del mite» apareix també en altres obres. Així, Antonio de Alcedo en el *Diccionario geográfico de las Indias Occidentales* va fixar la Quivira a una alçada de 60°, i va relatar breument la geografia d'aquesta regió. Tots aquests espais imaginaris es van anar completant ràpidament amb altres: Sierra Azul, un paratge controlat pels apatxes però amb muntanyes d'or i un llac de mercuri; el no menys fantàstic llac d'Or, o el deduït en gabinet estret d'Anian, que enllaçava —a la part del nord— l'Atlàntic amb el Pacífic.

Van ser molts els que en un intent d'assolir aquests paratges de llegenda es van endinsar en el nord, la majoria van tornar exhausts, altres van trobar mines de plata a la zona de Santa Fe i alguns, com Leiva, van morir a mans dels nadius. Deduïm clarament quina idea tenien, i s'havien forjat, els espanyols de la immensitat del nord, en aquests viatges cap a l'ombra. Les manifestacions i queixes que els homes d'Oñate (Pérez, 1961) van remetre al virrei i al Consell d'Índies ho deixen molt clar. Oñate, que va ser l'encarregat de colonitzar el ja anomenat «Nou Mèxic», va enviar homes a la recerca de les famoses Set Ciutats, de Quivira, l'estret d'Anian i del llac d'Or. Durant aquestes expedicions, es van amotinar quaranta-cinc soldats per, i heus aquí el valor de la seva expressió i l'esperança que tenien: «no trobar planxes de plata a terra...». La majoria de topònims d'aquests espais imaginaris es van mantenir sense cap —o amb molt poca— alteració; només alguns afegits (com l'apel·latiu «Gran» tant a la Quivira com al Teguayo, per exemple, en De Fer el 1720). També trobem petites modificacions, canvis de lletres, com els que va fer Gutiérrez, que el 1562 va representar al seu mapa d'Amèrica «Totontec», i canvis en la ubicació (com en Samson, el 1650, que, a més de representar Califòrnia com a illa, dibuixa a la costa continental el llac d'Or i, a l'interior, Cíbola).

En certa forma alguns autors, incapaçs de superar la imatge del món medieval, van mostrar la visió que tenien d'Amèrica basant-se, principalment, en la ideologia. El desconeixement general d'aquest territori va provocar que s'expliqués mitjançant altres tipus de recursos, generalment vinculats a la religió, com la quimera de les Set Ciutats. El cas més evident van ser els cosmògrafs italians que, per no contradir el relat bíblic, van defensar la concepció del Nou Món com una prolongació d'Àsia. En aquest punt sobresurt l'obra de Monachus de 1521 on Amèrica és representada com una península asiàtica. Un dels mapes més interessants és l'anònim, conegut com a Sloane, de 1530, on trobem topònims asiàtics ubicats a Nova Espanya: Tibet, Índia Superior o Java, o el mapa de Castara de 1574 que situa al nord de Mèxic topònims com Tibet o Cathay.

No obstant això, el que més crida l'atenció en la dinàmica evolutiva de la cartografia és la continuïtat dels mites al llarg dels segles. D'aquesta forma grans geògrafs com Ortelius, Mercator, Hondius, Jansonius, Samson, Valk, Delisle, Moll, Zatti..., van representar les geografies fantàstiques tractant-les com llocs concrets, més enllà de qualsevol dubte raonable i sense debat sobre la qüestió. La influència que sobre aquests cosmògrafs provocaren les invencions d'alguns expedicionaris és innegable. D'aquesta manera quimeres com Cíbola, Quivira, Totontec, Axa, el Rey Coronado, el llac d'Or, Anian..., es van convertir en llocs de referència en gairebé tots els atlas fins a final del segle XVIII. En general aquests mapes van fixar el regne de Quivira sobre els 40° de latitud nord, majoritàriament a la regió de Califòrnia, mentre que l'estret d'Anian el van situar entre els 50 i 60°. Entre aquests trobem el mapa de 1758 de Tomás López; el de Camões de 1639, que va reunir totes les geografies fantàstiques (Axa, Totontec, la variant toponímica de Cevola, Quivira, Anian, Marata...), col·locant Japó i la Xina a la vora de Califòrnia. Finalment, el de Pinelo, que, el 1656, va dibuixar el Paradís Terrenal. Pinelo situava el Paradís a Amèrica del Sud, dins un cercle, al centre del qual dibuixa l'Arbre de la Vida, del qual sorgeixen els quatre grans rius: Amazones, Plata, Orinoco i Magdalena. Quant a la corografia concreta que recull les geografies il·lusòries, en primer lloc trobem la que es refereix a les Set Ciutats. En tota la cartografia estudiada la toponímia del territori de Cíbola bàsicament és idèntica: Totontec, Quivira, Cívola (i en alguns casos Cevola), Anian, Axa, Marata. És a dir, els noms atribuïts a algunes d'aquelles urbs imaginàries. En aquest apartat trobem dos tipus de projeccions que defineixen la zona de forma diferent: uns la denominen Cíbola; altres, en canvi, només utilitzen el nom de les Set Ciutats, cas, per exemple, de Gastaldi, Suppé, Forlani o Calapoda. Entre aquests mapes sobresurt el realitzat per Joan Martínez de Messina el 1567, localitzat a la Biblioteca Nacional de Madrid. S'hi detallen les Set Ciutats en territori de Nou Mèxic amb una mida més que considerable. Encara que ja havien passat vint anys de la incursió de Coronado a Cíbola, Martínez encara va recollir aquella llegenda. Això és degut al fet que, en la pràctica quotidiana, la desmitificació no es va produir, perquè a la terra incògnita tot era possible, fet que va afectar d'una manera clara la cartografia. En l'obra de Martínez destaca un altre error geogràfic bastant comú en aquella època: l'escassa distància entre el Japó i les costes californianes.

Les obres que recullen la Quivira com a entitat geoespacial les podem classificar en tres grups:

1. Les que la insereixen dins un gran territori desconegut, sense que es trobi cap altre topònim. Clars exemples són les obres de l'Harpe, 1720; Quad, 1596; López, 1758; Mello, 1581; Rebolledo, 1717; Delisle, 1735...
2. Les que la situen en terra incògnita però assenyalant topònims de llocs geogràfics reals, especialment de la zona californiana, com ara Sierra Nevada, badia de San Miguel, badia de San Pedro, terme Mendocino, badia de San Blas, punta de Las Sardinias, o de l'interior com Tigux, Tuchan, Chichinic...

Pel que fa a la cartografia de l'estret d'Anian, en trobem tres tipus diferents:

1. Els que al nord posen un llarg i sinuós canal, sense topònim, llegenda o punt de referència.
2. Els que ho denominen Anian, especialment els mestres de l'escola italiana, i estableixen una petita separació entre Àsia i Amèrica.
3. Els que situen Anian just al nord del cap Mendocino, que va ser concebut com el *finis terrae* americà i, consegüentment, prop de geografies reals.

D'entre tots els mapes del pas del nord-oest destaquem l'atles d'Ortelius de 1565, que va col·locar Anian a Àsia i Quivira a Amèrica. Ortelius, a més, va situar el Japó devora Califòrnia, la qual, per cert, va considerar península. En un altre extrem trobem el de Thomas Jefferys, de 1768, que va intentar reflectir els apòcrifs descobriments de l'almirall Fonte. Aquesta obra presenta, igual que la d'Antonio Zatti de 1776, un llarg estret —denominat pas de Fuca— que enllaçava el mar del Sud amb la badia de Hudson.

Pel que fa a l'espai de Califòrnia, cal fer referència a dues qüestions que considerem importants per comprendre la dinàmica de gestació dels espais imaginaris. La primera es refereix al propi nom: Califòrnia. L'expedició de demarcació realitzada per Cortés en un primer moment, i oficialment, la va denominar «Tierra de Santa Cruz». No obstant això, els homes que el van acompanyar estaven convençuts —i així ho van declarar en els diferents expedients realitzats per les autoritats— que havien estat a la «Tarsis Bíblica», a la qual van denominar «Califòrnia», ja que uns indígenes els havien informat d'una nació de natives (creient que eren les amazones) governada per una reina geganta, que van identificar amb un personatge d'un dels llibres de cavalleries més llegits de l'època: *Las sergas de Esplandián*, on apareix la reina Califòrnia, regent de l'illa de les Amazones. A partir d'aquí l'oficialitat del nom no va poder eliminar la popularitat generada pel topònim donat per la tripulació. La influència cavalleresca en la toponímia va ser molt més comuna del que sembla. Posem-ne un altre exemple, el cas de la Patagònia (Lida, 1952), que va prendre el nom d'un gegant, Patagón, que també apareix en relats de cavalleries. En un primer moment, en la cartografia de l'època, la zona es va denominar «Regio Gigantarum», atesa l'alçària dels natius i la gran quantitat de restes d'animals de grans proporcions desconeguts a l'època (avui sabem que es tractava de fòssils de dinosaures). El segon punt important a tenir en compte sobre Califòrnia i la seva concepció és que durant segles va ser considerada una illa, i que se situaven a la part continental els mítics paratges de què tant parlaven els colons de Nova Espanya, bàsicament tres: el llac d'Or, la ciutat del Rey Coronado i la Quivira. Un dels participants en l'expedició d'exploració i cartografia costanera de Califòrnia va ser el carmelita fra Antonio de la Ascensión. Ascensión, després del periple de navegació per la costa i contracosta de Califòrnia, va efectuar un valuós informe, el seu *Parecer*, sobre la geografia californiana i les grans possibilitats que amagava. En aquest sentit ens sembla més que il·lustratiu un paràgraf en el qual evidencia clarament el seu sentiment: «tiene este Reyno a la parte del norte el Reyno de Anián y por la de levante tierra que se continua con el Reyno de Quivira y por entre estos dos reynos pasa el estrecho de Anián que pasa a la mar del norte... la California y el mar océano que esta al cavo Mendocino que arriba se vienen a juntar a la entrada de este estrecho que digo de Anián, a la parte de poniente corresponde el Reyno de China y por el sur el Reyno de Japón». No obstant això, a partir del segle XVII Amèrica no era l'última frontera, aleshores situada al mar del Sud, el llac hispànic per antonomàsia d'aquella centúria. I, en conseqüència, els espais imaginaris es van estendre a aquesta enorme massa d'aigua totalment desconeguda, on el fantàstic cobrava tints de realitat, tant per als mariners i capitans com fins i tot per a les mateixes potències europees. Un exemple d'això és que a principi del segle XVII Felip III va concedir, en un primer moment, tota la capacitat econòmica que «fos menester» perquè Sebastián Vizcaíno emprengués la seva aventura pel Pacífic tot cercant les mítiques illes Rica de Oro i Rica de Plata. Atesa la crida de desesperació del virrei per l'absurda xifra que es pretenia invertir «sin límite ni cuento», es va imposar una quantitat com a límit: 20.000 pesos per carregar i proveir la nau d'homes i recursos. Però també hi va haver oposició, perquè es considerava que una semblant aventura no tenia ni cap ni peus. Fernando de los Ríos Coronel va interposar una queixa davant el virrei de Mèxic, ja que «digo que se intenta hazer una cosa contra todo buen discurso porque en mucha altura como esta nunca jamás nadie sabemos que aya navegado».

Sebastián Vizcaíno no va trobar les illes, va naufragar a les costes japoneses (Schutte, 1980) i va poder informar de la geografia dels principals ports d'aquelles illes. Recordem que en aquesta centúria els homes, i més encara els monarques, van tenir la tendència a identificar aquelles zones portuàries «riques», en el sentit comercial, amb una illa «rica», on els metalls preciosos (plata, or...) abundaven per tot arreu. Cas del Japó, que tenia riques i productives mines de plata. Un altre exemple ho aclarirà: en la dècada dels quaranta del segle XVII la plaça de Manila era una de les zones més actives per al comerç xinès. Un aventurer va intentar convèncer l'emperador de la Xina que les platges de Manila estaven cobertes d'or. I, encara que semblava bogeria, els xinesos van enviar una armada per verificar-ho i, si esqueia, ocupar les illes. Això va obligar la

Monarquía Hispànica a replegar les forces que tenia repartides per la zona (Moluques, Taiwan, etc.) i reforçar el port i la ciutat de Manila. Al poc temps l'armada es va plantar davant el port de Cavite, van baixar alguns ambaixadors i van demanar permís per recollir sorra de la platja. Després de verificar que el que narrava l'aventurer era una simple mentida, que li va costar el cap, la flota va retornar al seu port d'origen sense que el conflicte, afortunadament, esclatés.

L'origen del mite d'aquestes fabuloses illes el va recollir en el seu moment Richard Uhden (1965), qui va explicar que: «in the southern Indian Ocean we find four island, three of wide are situated on the Tropic of Capricorn. The legend accompanying the wintern group is worded es follows: nestas ylhas a prata segons dizen us mouros, that of the eastern group, nesta ilha neix tot o ouro». En definitiva, des de l'edat mitjana fins al segle XVIII els espais imaginaris formaren part de la cartografia europea, i van ser pols d'atracció cap a l'anomenada «terra incògnita», facilitant l'expansió i l'ulterior control sobre vastos territoris.

Finalment, podem oferir una taula amb diferents autors i la toponímia d'alguns d'aquells espais imaginaris.

Autor	Any	Espai	Espai	Espai
Hondius	1620	Rey Coronado		
Jansonius	1635	Rey Coronado	Lago de Oro	
Goos	1624	Rey Coronado	Lago de Oro	
Vilanovono	1535	Brazil		
Petri	1628	Anian regnum	Quivira regnum	
Mercator	1595	Quivira	Anián	Siete Ciudades
Voissini	1582	Anian regnum	Quivira regnum	Totontecac
Meriam	1638	Anian regnum	Quivira regnum	
Solis	1596	Anian regnum	Quivia regnum	
Gastaldi	1596	Anian streto		
Camoccio	1567	Quivira		
De Jode	1593	Quivira	Cevola	Axa

BIBLIOGRAFIA

- ACOSTA, Luis (1989): *El lector y la obra: teoría de la recepción literaria*. Madrid: Gredos.
- BINED, Alfred (1902): *La psicología del razonamiento*. Madrid.
- BOARD, C.; TAYLOR, R. M. (1977): «Perception and Maps: Human Factors in Map Design and Interpretation». A: *Transactions of the Institute of British Geographers*, ISSN: 1475-5661 Vol. 2, núm. 1, *Contemporary Cartography*, pàg. 19-36.
- BRUGNOLI, Giorgio (1990): «Il paradiso terrestre di Alessandro Geraldini», *Bollettino della Società. A: Geografica Italiana*, ISSN: 0035-6697 (7), pàg. 171-180.
- DANCY, Jonathan (1978): *Introducción a la epistemología*. Barcelona: Grijalbo.
- DÍAZ DEL CASTILLO, B. (1984): *Historia verdadera de la conquista de Nueva España*. Madrid: Historia 16, 2 vol.
- ESPINOSA, José Manuel (1934): «The legend of Sierra Azul», *New Mexico Historical Review*, ISSN: 0028-620, (9) n. 2, pàg. 113-159.
- GOLDSTEIN, Thomas (1965): *Geography in fifteenth century Florence: Merchants and Scholars*. Minneapolis: John Parker.
- HACKETT, Charles (1919): «New lighth on Don Diego de Peñalosa: Proof that he never made on expedition from Santa Fe to Quivira and the Mississippi River in 1662», *Mississippi Valley Historical Review*, ISSN: 0161-391X, (6), pàg. 322-333.
- HARLEY, J. B. (2005): *La nueva naturaleza de los mapas. Ensayos sobre la historia de la cartografía*. México: FCE.
- HOLUB, Robert (1989): *Reception Theory: A Critical Introduction*. London: Routledge.
- LIDA, María Rosa (1952): «Para la toponimia de Argentina: Patagonia», *Hispanic Review*, ISSN: 0018-2176 (20), pàg. 321-323.
- LUKÁCS, George (1982): *Estética*. Barcelona: Grijalbo.
- MACHOR, James; GOLDSTEIN, Philip (2000): *Reception Study: From Literary Theory to Cultural Studies*. London: Routledge.

- MARINELI, O. (1917): «Lo stretto di Anián e Giacomo Gastaldi», *Revista Geográfica Italiana*, ISSN: 0035-6697, (XXIV), pàg. 39-70.
- MAZLISH, Bruce (1998): «Comparing Global History to World History», *Journal of Interdisciplinary History*, ISSN: 1530-9169, Vol. 28, núm. 3, pàg. 385-395.
- NOVO COLSON, Pedro (1882): *Historia de las exploraciones árticas hechas en busca del paso del noroeste*, Madrid.
- PÉREZ, Lorenzo (1961): «Relación de la expedición que en 1601 hizo Juan de Oñate al Nuevo México», *Archivo Ibero-Americano*, ISSN: 0004-0452; pàg. 242-262.
- SCHUTTE, J. F. (1980): *Don Rodrigo de Vivero de Velasco y Sebastián Vizcaíno en Japón*. México.
- SWENSON, Leland (1991): *Teorías del aprendizaje*. Barcelona: Paidós.
- UHDEN, Richard (1965): «The oldest Portuguese Original chart of the Indian Ocean, 1509», *Imago Mundi*, ISSN: 0308-5694, (3), pàg. 11.
- UNDREINER, George (1947): «Fray Marcos de Niza and his Journey to Cibola», *The Americas*, sine ISSN (3), pàg. 3-145.
- VIGNERAS, Louis-André (1976): *La búsqueda del Paraíso y las legendarias islas del Atlántico*. Valladolid: Casa-Museo Colón.